M. a.

J. C. MATTHES

HET MATRIARCHAAT INZONDERHEID BIJ ISRAËL

Overgedrukt uit Teyler's Theologisch Tijdschrift — Eerste jaargang
Aflevering 1.

HET MATRIARCHAAT INZONDERHEID BIJ ISRAËL

De beteekenis van het woord matriarchaat mag bekend worden geacht. Het is kortweg de heerschappij of althans de voorrang der moeder in het gezin en in de maatschappij. Sommigen spreken liever van metrarchie,[1] anderen van moederrecht,[2] welk woord ik, ter afwisseling met matriarchaat, in dit artikel ook wel eens bezigen zal.

Bijzondere aanleiding tot de behandeling der quæstie gaf mij het onlangs verschenen werk van FR. VINC. ZAPLETAL, O. P., Hoogleeraar aan de Universiteit van Freiburg (Zwitserland) over het totemisme,[3] waarvan het laatste gedeelte aan het matriarchaat gewijd is.[4] Het werd, gelijk de Schrijver zegt, in dit verband door hem besproken, omdat velen meenen, dat het samenhangt met de onderstelde afstamming van dieren. ZAPLETAL zelf gelooft niet aan dien samenhang. „Noch de logica, noch de ervaring," schrijft hij,[5] „wettigt de conclusie: bij dit of dat volk bestond matriarchaat, dus huldigde het ook totemisme." Ik ben dit met hem eens en voeg er bij, dat de omgekeerde redeneering mij even ongeoorloofd schijnt: „bij dit of dat volk heerschte totemisme, dus ook matriarchaat." Maar men heeft de beide verschijnselen dikwijls verbonden in de onderstelling, dat de totem of het stamdier, resp. familiedier, de voorvader of god, zich bij

1) WELLHAUSEN, GGN 1893, S. 474. BENZINGER in HERZOG's RE³ V, 739.

2) BENZINGER, Hebr. Archaeologie, 134, 506.

3) Der Totemismus und die Religion Israels. Freiburg 1901.

4) S. 138—173. 5) S. 173.

voorkeur in de vrouwelijke linie voortplantte. Daarom gaf ZAPLETAL, hoewel hij er zelf gansch anders over denkt, aan het moederrecht eene plaats op het einde van zijn boek. Hij heeft daarmee het onderwerp eens weer aan de orde gesteld.

Het bestaan van totemisme in de Semietische wereld wordt tegenwoordig niet zoo algemeen meer aangenomen als eenige jaren geleden. „W. R. SMITH”, [1] schrijft WELLHAUSEN, [2] „hat den sogenannten Totemismus bei den Arabern nachzuweisen versucht. Ich bin indessen mit NÖLDEKE [3] überzeugt, dass dieser Nachweis ihm nicht gelungen is.” In denzelfden geest doen zich NOWACK [4] en VOLZ [5] hooren. Vóór de onderstelling van een oorspronkelijk matriarchaat, ook in Joodsch-Arabische kringen, daarentegen verklaarden zich, behalve R. SMITH en WILKEN, die er veel over schreef, o. a. NÖLDEKE, [6] WELLHAUSEN, [7] NOWACK, [8] BENZINGER, [9] BUHL [10] en MARTI. [11] Algemeen vond echter de hypothese geen bijval. Zij werd bestreden door Dr. REDHOUSE, [12] HOLZINGER, [13] STADE [14] en ZAPLETAL. Laatstgenoemde behandelt eerst het matriarchaat in het algemeen, zooals het in de oude wereld voorkomt of heet voor te komen. Daarna onderzoekt hij, of er termen zijn om zijn bestaan bij de Semieten, met name bij de heidensche Arabieren en in den Hebreeuwschen voortijd, aan te nemen.

Ik wil hem op dezen dubbelen weg volgen, omdat hetgeen wij bij andere oude volken vinden, natuurlijk zijdelings licht op Arabische en Israëlietische toestanden kan werpen. Slechts zij mij vooraf de opmerking vergund, dat in deze discussie, waarbij het aankomt op het waardeeren van overoude verschijnselen, niet de allerhoogste eischen van evidentie mogen gesteld worden. Als bij de Arabieren en Israëlieten aan het

1) Kinship and marriage in early Arabia, 186—210. Religion of the Semites, 208.
2) Skizzen III, 176. 3) ZDMG XL, 156—169. 4) Arch. I, 118.
5) Theol. Literaturzeitung 1901, Sp. 639.
6) ZDMG XL, 149 en Oesterr. Monatschrift für den Orient 1884, S. 301—304.
7) GGN. 1893, S. 479. 8) Arch. I, 153.
9) Arch. 134. HERZOG's RE³ V, 739.
10) Die socialen Verhältnisse der Israeliten S. 28. 11) Das Buch Jesaja, S. 76.
12) Notes on Prof. E. B. TYLOR's Arabian Matriarchate. Zij zijn vooral tegen WILKEN gericht. Vgl. diens Bijdragen voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Neerl. Indië, 4de Volgreeks X, 406—430. 13) Genesis, S. 30 u. 196 f. 14) ZAW. VI, 156.

latere vaderrecht een moederrecht voorafgegaan is, dan zullen van dit laatste uit den aard der zaak slechts hier en daar waarneembare resten of survivals zijn overgebleven.[1] Men moet tusschen de regels heen weten te lezen om te ontdekken wat op den achtergrond ligt. Ik erken echter gaarne, dat men op die wijze ook gevaar loopt te veel te zien en zich in sommige verschijnselen of in de verklaring ervan te vergissen. Wegens de groote duisternis, die hier heerscht, en de moeilijkheden, aan de critiek verbonden, behoeft verschil van meening tusschen de geleerden, die zich met de quaestie bezig hielden, ons dan ook niet te verwonderen.

Eene tweede opmerking is deze. Ik heb boven het matriarchaat omschreven als een maatschappelijken toestand, waarin de moeder den voorrang heeft bij alles wat de kinderen betreft. Die voorrang behoeft niet noodwendig gynaecocratie of heerschappij der vrouw in het algemeen te zijn. Het is evenmin noodzakelijk, dat de vader onbekend en van het familieverband uitgesloten is; slechts heeft de verwantschap met hem onder de heerschappij van het moederrecht geene staatsrechterlijke en burgerlijke beteekenis.[2] Door de moeder, t. w. door hare positie in het gezin en in het volk, worden de afkomst der kinderen, hunne betrekking tot elkander, hun huwelijk en hun erfrecht bepaald. Wel kan tijdens het matriarchaat de vrouw desnoods ook onder de macht van een man staan; maar als moeder niet onder die van haar echtgenoot of van andere mannen, met wie zij gemeenschap heeft. Haar eigen, vooral haar oudste broeder, de oom der kinderen van moeders zijde, heeft veel meer dan de vader te zeggen. Een toestand, die misschien daarin zijne verklaring vindt, dat er tijden in het leven van de volkeren geweest zijn of nog zijn, in welke het vaderschap hoogst twijfelachtig is of was. Waar polyandrie heerschte, kon het niet worden bepaald. In deze phase van ontwikkeling was alleen de moeder in staat

1) Vgl. Rob. Smith, The Religion of the Semites, 260: „We have no direct evidence as to the rules and habits of the Semites in the state of primitive savagery, though there is ample proof of an indirect kind, that they originally reckoned kinship through the mother."

2) Zapletal 138.

gewisheid te verschaffen, en daaruit is wellicht het moederrecht voortgevloeid. Geheel zeker is echter deze verklaring niet.

I.

De vraag is nu: op welke feiten steunt de hypothese van in het moederrecht gegronde maatschappijen? Was er in de hooge oudheid veel matriarchaat, en komt het bij primitieve volken nog voor? Ik wil bij het onderzoek daaromtrent voorloopig de oude Arabieren en Israëlieten ter zijde laten, om hen verderop afzonderlijk te bespreken. Ik vestig dus eerst de aandacht op hetgeen ons omtrent andere natiën bekend is.

Voor Afrika werd het matriarchaat door MUNZINGER,[1] DE GOEJE[2] en WILKEN[3] aangewezen. „In geheel dit werelddeel", zegt laatstgenoemde, „vindt men de instelling verspreid." In elk geval komt ze er nog veel voor. „It is very singular", schrijft DU CHAILLU[4] aangaande de zuidwestkust, „that among all these people descent and inheritance are taken from the mother." Aan den Congo is, gelijk vroeger op Madagascar,[5] de vorstelijke waardigheid alleen in de vrouwelijke linie erfelijk: een voorzorgsmaatregel om steeds hoofden van vorstelijken bloede te verkrijgen.[6]

Als in Guinea op de goudkust een rijk man sterft, gaan zijne bezittingen, behalve zijne wapenrusting, op den zoon zijner zuster over, omdat hij zekerder is, dat die neef hem in den bloede bestaat dan zijn eigen zoon, d. i. de zoon zijner vrouw.[7] Bij de Berbers op de noordkust heerscht nog de gewoonte, dat men niet door toevoeging van den naam des vaders, maar door dien van de moeder wordt onderscheiden.[8] Dit is bij hen een der resten van het moederrecht, dat oudtijds over-

---

1) Ostafrikanische Studiën, 490 f. 2) Gids van 1867, Juli-afl. blz. 27—29.

3) De Indische Gids, Jg. II, 247 v.

4) Explorations and adventures in Equatorial Africa (1861) p. 25 f.

5) SIBREE, Madagascar and its people.

6) LUBBOCK, On the origin of civilisation and primitive condition of men p. 141.

7) BOSMAN, Nauwkeurige beschrijving van de Guinese Goud-, Tand- en Slavenkust (1704) I, 184; LUBBOCK t. a. p. 8) DE GOEJE t. a. p. 28.

al op die kust bestond. Zoo o. a. bij de Numidiërs.[1] In de adellijke geslachten der Toearegs, het bekende groote Saharavolk, gaat de waardigheid van hoofdman nooit op diens zoon, maar altijd op den zoon zijner oudste zuster over, want, gelijk ERMAN[2] opmerkt: „dass die Schwester des Verstorbenen zum Häuptlingsgeschlechte gehört, ist ja sicherer, als dass der Sohn des Verstorbenen ihm angehört”.[3]

In Egypte was oudtijds erfelijkheid bij de voornaamste familiën op dergelijke wijs geregeld[4] Doch er zijn nog andere verschijnselen van matriarchaat aldaar. In de graven van het oude rijk,[5] de zoogenaamde mastabas,[6] wordt gewoonlijk de moeder van den overledene afgebeeld naast zijne vrouw, terwijl het beeld van zijn vader bijna altijd ontbreekt. Ook op de doodenzuilen van later tijd is de afkomst van moederszijde, niet van vaderszijde aangegeven.[7] Hiertegenover heeft men doen uitkomen, dat in het oude Egypte ook vrij wat op het bestaan van een v a d e rrecht wijst.[8] Er zijn namelijk inscripties, waarin de vader den wensch uit, zijn zoon het door hem zelf bekleede ambt te zien opdragen.[9] Hieruit blijkt echter alleen, dat in den tijd, waaruit die grafzuilen dagteekenen, het vaderrecht begon het moederrecht te verdringen. Naast de erfelijkheid in de linie van de zuster des overledenen vinden wij nu ook die van vader op zoon. De laatste heeft het in Egypte, gelijk bij alle beschaafde volkeren, gewonnen. Maar het matriarchaat leefde nog lang in de herinnering voort. Het was zoo in het bewustzijn des volks opgenomen, dat men den vader der moeder of den grootvader van moederszijde voor den aangewezen beschermer van een opgroeiend jongeling bleef houden.[10]

Niet minder was en is het matriarchaat in Amerika ver-

1) LIVIUS, XXIX, 29: Militanti pro Carthaginiensibus in Hispania pater ei (Masinissae) moritur. Regnum ad fratrem regis Oesalcem (mos ita apud Numidas est) pervenit.

2) Aegypten und aegyptisches Leben im Altertum, 224.

3) Vgl. over het matriarchaat bij de Toearegs nog HANOTEAU, Grammaire de la langue Tamachek p. XV; en MOHAMMED EL HACHAÏCHI's verhaal van zijne reis door de Sahara p 414 (1896), in de Revue de Paris van Sept. 1901 vertaald: „chéz eux c'est le fils de la soeur du roi, qui est l'héritier du pouvoir.” 4) ERMAN l.l.

5) T w. onder de 4—6de dynastie van ± 2830 v. C. af, cf „ERMAN S. 63.

6) ERMAN, S 409. 7) ERMAN, S. 224. 8) ZAPLETAL S. 139.

9) Zie de Stele van Nebpu-Usertesen in het Britsch Museum en ERMAN l. l. 225.

10) ERMAN S. 225 geeft daarvan merkwaardige voorbeelden.

breid[1] Van de Noord-Amerikanen verhaalde Lafitau[2]: „les mariages se font de telle maniere que l'époux et l'épouse ne sortent point de leur famille pour fonder une famille à part... Les enfants, qui naissent de ces mariages, appartiennent aux femmes, qui les ont engendrés, sont censés de la famille de la mère et non point de celle du mari". Als algemeene regel geldt dan ook, dat bij de Noordamerikaansche Indianen de verwantschap met den broeder der moeder inniger wordt geacht dan eenige andere. Deze oom is feitelijk het hoofd van het gezin zijner zuster, niet haar man.[3] Van de Indianen aan de Hudsonsbaai vertelt Carver, dat de kinderen altijd met den naam der moeder genoemd worden, en dat, zelfs indien de vrouw verschillende mannen huwt, alle kinderen toch gelijkelijk haar naam dragen.[4] Aangaande de Chibcha's in Nieuw-Grenada, aangaande de Indiaansche stammen in Britsch Guyana, aangaande de Araukaniërs in Chili vernemen wij dergelijke dingen, waaruit het matriarchaat bij hen duidelijk blijkt.[5]

Ook in Azië werd het oudtijds veel aangetroffen en komt het nog sporadisch voor. Herodotus[6] verhaalt, dat nog in zijn tijd de Lyciërs geheel matriarchaal waren. „Zij heeten naar de moeders, en niet naar de vaders", schrijft hij. „Als de een den ander vraagt, wie hij is, noemt hij zijn eigen naam, dien zijner moeder, en verder dien van de geheele moederlijke lijn".[7]

Ibn Batoeta, een Arabisch reiziger uit de 14de eeuw, bericht, dat op de kust van Malabar de vorsten in hunne waardigheid opgevolgd werden door de zusterskinderen met uitsluiting van de eigen kinderen.[8]

1) Wilken, Ind Gids. l. l. 249.

2) Moeurs des sauvages américains (1723), vgl. G. Teulon, Les origines de la famille, p. 38 w.

3) Morgan, Systems of consanguinity and affinity of the human family p. 158.

4) Lubbock, on the origin of civilisation p 144.

5) Post, Die Geschlechtsgenossenschaft der Urzeit und die Entstehung der Ehe 97. Morgan, Ancient Society p. 182. 6) I, 173.

7) *Καλέουσι ἀπὸ τῶν μητέρων ἑωυτοὺς, καὶ οὐκὶ ἀπὸ τῶν πατέρων. Εἰρομένου δὲ ἑτέρου τὸν πλήσιον, τίς εἴη, καταλέξει ἑωυτὸν μητρόθεν, καὶ τῆς μητρὸς ἀνανεμέεται τὰς μητέρας.*

8) Wilken, l l. 250; De Goeje l. l. 28.

Aangaande de Mandeërs[1] schrijft NÖLDEKE[2]: „Jeder Mandäer bezeichnet sich in religiösen Texten als Sohn seiner Mutter, während er sich sonst nach seinem Vater benennt. Die Mandäer haben hier im hieratischen Styl eine uralte matriarchale Ausdrückweise beibehalten."

Ook in Voor-Indië heeft het matriarchaat geheerscht, vooral bij de Dravidavolken, gelijk BERTHOLD DELBRÜCK[3] in het licht heeft gesteld. Over het voorkomen ervan in onzen Oostindischen Archipel, bij de Maleiers der Padangsche Bovenlanden, de Dajaks, de Bataks en anderen heeft WILKEN veel wetenswaardigs medegedeeld,[4] wat ik hier niet zal herhalen. Tegenwoordig zijn de Bataks niet meer matriarchaal. „Zooals de familie heden ten dage bij dat volk is ingericht, kan men zich moeilijk een zuiverder vorm van patriarchaat voorstellen".[5] Desniettemin herinneren allerlei gewoonten en gebruiken nog aan het oude matriarchaat. Zoo is het ook elders gegaan. Zeer merkwaardig is in dit opzicht Ceylon. Daar bestaan nog twee manieren van trouwen. Kiest men de eene, dan gaat de vrouw leven in het huis en het dorp van haar man; kiest men de andere, dan komt de man bij haar wonen. Deze tweede vorm van huwelijk is de matriarchale. Hij heet *beena*, en de andere *deega*.[6]

In Europa zijn de minste sporen van vroeger matriarchaat te vinden. Geheel ontbreken ze echter ook hier niet in de geschiedenis der Basken, Grieken, Romeinen en Germanen. Bij de twee eerstgenoemden hebben de vrouwen zelfs eens kiesrecht gehad. „Historische bescheiden toonen aan, dat in 1316, in de gemeente Saint-Savin, de vrouwen nog opgeroepen werden om met de mannen te stemmen".[7] Veel vroeger is den Griekschen vrouwen der oudheid, althans te Athene, dit recht toegekend, maar onder CECROPS, gelijk de overlevering zegt,[8]

1) Afstammelingen van de oude Babyloniërs (NÖLDEKE); volgens Ges-Kautzsch Gr. ed. 27 § 1 c van de Syriërs. Vgl. Th Ts. XXIV, 115.

2) Oesterreichische Monatschrift für den Orient 1884, S. 304.

3) Preussische Jahrbücher LXXIX, 18. 4) Ind. Gids l.l. 253—259, 261.

5) WILKEN, Ind. Gids l.l. 254

6) MAC. LENAN, Studies in ancient history p 149. WILKEN Ind. Gids l. l. 251.

7) G. TEULON, La mère chez certains peuples de l'antiquité p. 41. WILKEN l l. 260.

8) Volgens VARRO bij Augustinus, De civitate Dei 18, 9.

weer ontnomen. Het hing blijkbaar nauw samen met het feit, dat de kinderen oudtijds naar de moeder genoemd werden. Vandaar bij de afschaffing van het stemrecht der vrouwen de dubbele bepaling: „ut nulla ulterius ferrent suffragia et ut nullus nascentium maternum nomen acciperet". [1]

In de Romeinsche historie zijn de „survivals" weinige, maar ze zijn er toch nog. Een is door de Latijnsche taal bewaard, t. w. de naam matrimonium voor huwelijk. [2] Patrimonium bestaat, en bestond ook vroeger wel, maar het beteekent geheel iets anders. Evenzoo sprak men nog lang van eene „mater familias" als hoofd van het gezin; pater familias is een jonger woord, dat PLAUTUS b. v. nooit gebruikt, terwijl het andere dikwijls bij hem voorkomt.

Bij de Germanen vond TACITUS [3] overblijfselen van den vroegeren toestand. „Sororum filiis", schreef hij, „idem apud avunculum qui apud patrem honor". Zooals men weet, is de avunculus de oom van moeders zijde, gelijk de patruus de oom van vaders zijde is. Toen TACITUS dit waarnam en opteekende, was de eigenlijke tijd van het matriarchaat bij de Germaansche volken al voorbij, gelijk o. a. volgt uit zijne schets van hun erf- en opvolgingsrecht: „haeredes successoresque sui cuique liberi". Intusschen bleef ouder gewoonte de avunculus lang meer beteekenen dan de patruus: „Sanctiorem hunc nexum sanguinis arbitrantur et in accipiendis obsidibus magis exigunt".

II.

Er is dus in de wereld heel wat matriarchaat geweest, en men vindt het nog. Het zal ons dan ook geenszins verwonderen als wij bij oud-Israël sporen er van aantreffen: verschijnselen, die zich ook daar het best als overblijfselen van moederrecht laten verklaren. Doch voordat wij de Israëlietische geschriften met het oog op deze quaestie gaan lezen, trekt eerst nog het oude, t. w. het vóór-mohammedaansche

1) AUGUSTINUS l. l. 2) Zie BACHOFEN, Das Mutterrecht 9.
3) De origine, situ, moribus ac populis Germaniae 20.

Arabië, de aandacht. Niet alleen om zich zelf, maar ook om de verwante Israëlieten. „Daar men zich altijd weer beroept op die oude Arabieren als op degenen, die de oud-semietische opvattingen en instellingen het zuiverst bewaarden, is het van veel belang, hen op het punt van het *vermeend* matriarchaat te bestudeeren, ten einde op die manier licht over het *ondersteld* oud-hebreeuwsche te verkrijgen". Zoo schrijft ZAPLETAL.[1] Uit de twee door mij gecursiveerde woorden kan men zien, dat hij noch aan een oud-arabisch, noch aan een oud-hebreeuwsch moederrecht gelooft. Ik mag hem daarbij den lof niet onthouden, dat hij, wat beide volken betreft, de zaak au fond behandeld en de argumenten, vóór het matriarchaat bijgebracht, behoorlijk overwogen heeft. Daaronder zijn zwakke, waaraan ik voor mij ook geen waarde zou hechten. Intusschen geldt dit toch niet van alle bewijsgronden. Ik zal bij voorkeur op de sterkere de aandacht vestigen.

Bij de oude Arabieren, in den zoogenaamden „tijd der onwetendheid" vóór Mohammed, was de moeder heiliger dan de vader, en stond de zuster der moeder het kind nader dan de zuster van den vader.[2] Men kan, om aan het matriarchaat te ontkomen, beproeven dit verschijnsel physiologisch te verklaren. „Het kind", zegt men dan, „uit de moeder geboren, voelt zich daardoor het meest haar verwant".[3] Men vergeet echter, zoo sprekende, dat het hier geen quaestie is van liefde of hartelijkheid, maar van heiligheid, waaromtrent de band, die het kind aan de moeder bindt, in geen geval iets getuigt. Bovendien kon de affectie van het kind zich psychologisch wel niet verder uitstrekken dan tot de moeder zelve; wat zou het *per se* voor eene tante van moederszijde meer dan voor eene tante van vaderszijde gevoelen? De hoogstelling der eerste tegenover de laatste blijft dus zoo onverklaard. Ook zou, als het geloof van kinderen aan de meerdere heiligheid der moeder gevolg van de stem der natuur was geweest, het zich overal moeten openbaren, evenzeer daar waar het moederrecht niet bestaat, — wat echter, gelijk ieder weet, geenszins het geval is. De juiste verklaring van het dubbele

1) S. 159. 2) WELLHAUSEN, GGN l. l. 475.
3) ZAPLETAL, S. 153.

verschijnsel schijnt dus, naar analogie van hetgeen wij elders waarnamen, inderdaad de matriarchische.

Een tweede bewijs voor de onderstelling ontleenen ROB. SMITH, [1] WELLHAUSEN [2] en NÖLDEKE [3] aan de omstandigheid, dat in het Arabisch de woorden *baṭn* en *raḥim*, die eigenlijk *venter*, *uterus* beteekenen, tevens *geslacht* en *stam* aanduiden. Desgelijks wordt *tsadai*, d. i. *moederborst*, voor *verwantschap* gebezigd, en is het van *ēm* = *moeder* afgeleide *umma* het Arabische woord voor godsdienstige gemeenschap. Hiertegen laat zich niets inbrengen. [4]

Ten einde echter niet tot omhelzing der bestreden hypothese gedwongen te worden, merkt men op, dat er ook oude Arabische uitdrukkingen zijn, die voor het vaderrecht pleiten. [5] Doch wie betwijfelt dit? Het patriarchaat heeft het matriarchaat overvleugeld, en dat reeds in zeer ouden tijd. De vraag is alleen, of het matriarchaat er eens geweest is? En dat wordt doór die Arabische woorden vrij zeker.

Ik kom tot een derde feit. Vóór Mohammed, en gedeeltelijk ook nog na hem, hadden de Arabische meisjes vrijheid om over hare hand te beschikken, te huwen met wien zij wilden en mannen ten huwelijk te vragen. [6] „Es gab im arabischen Heidenthum (der Araber) eine Ehe, die das Gegentheil war der gewöhnlichen patriarchischen", schrijft WELLHAUSEN. [7] Dit heeft tot in volgende eeuwen zoo geduurd „Es war", volgens Von Kremer, [8] nog tijdens het kalifaat „überhaupt den Frauen die freieste Selbstbestimmung in der Wahl ihres Gatten gestattetet". Ook het recht om te scheiden hadden zij vóór den Islam. [9]

Een vierde residuum van matriarchaat is de bijzonderheid,

1) Kinship and marriage 33 2) L.l. 475. 3) ZDMG l.l. 151.

4) ZAPPLETAL 151. „Gegen die oben angeführten Ausdrücke, die von der Mutter genommen sind und daneben auch für Stamm oder Volk stehen, lässt sich nichts einwenden."

5) ZAPLETAL l.l. „Wohl aber ist nicht ausser Acht zu lassen, dass es mehrere andere uralte Ausdrücke giebt, die wieder für das Patriarchat Zeugnis ablegen."

6) WILKEN, Het matriarchaat 42. 7) L.l. 465.

8) Culturgeschichte des Orients II, 100.

9) WELLHAUSEN l.l. 466: „sie hatte auch das Recht sich selber zu scheiden". Zonder eenigen grond zegt ZAPLETAL 151: „die Frau konnte es nicht thun". Trouwens hij erkent terstond daarop dat er waren, die het wel deden; maar houdt ze dan voor uitzonderingen op den regel.

dat bij de verloving en bij voltrekking van een huwelijk de broeder der bruid van dezelfde moeder naast den vader staat en meer in te brengen heeft dan deze.[1] Het gebruik is zoo ingeworteld, dat het zich tot heden heeft gehandhaafd. Het laat zich ook niet, gelijk men wel meent,[2] uit de polygamie der Mohammedanen te verklaren. In den staat der polygamie is de man onbeperkt heerscher over zijne vrouw en kinderen. Hij kan niet toelaten, dat iemand op zijne rechten inbreuk maakt, en dat bij het huwelijk zijner dochter haar broeder over hare hand beschikt. Geschiedt dit onder de Arabieren ondanks de polygamie, dan is dat gevolg van een vroegeren toestand, den matriachalen, die nog steeds invloed oefent.

Een vijfde argument: de getrouwde vrouw had oudtijds haar eigen tent,[3] en heeft nog haar eigen woning.[4] De baälsecht — d. i. het huwelijk, waarbij de man heer en meester is, — brengt noodzakelijk met zich, dat de vrouw in het huis en in den stam van haren man overgaat. In tegenstelling daarmee kwam het vaak voor (en komt het nog voor) dat de vrouw niet den man volgde, maar op zich zelf verbleef, en hij bij haar woonde.[5] Dit is met het patriarchische beginsel onvereenigbaar, en wijst op een vroeger matriarchisch. Want men kan hier niet tegenwerpen, dat de vrouw dan toch onder haars vaders autoriteit bleef.[6] Immers het huis, waarin zij als getrouwde vrouw woont, is niet haar ouderlijke woning, maar haar eigen huis.[7] „Besonders die in Mekka Geborenen", schrijft Snouck Hurgronje,[8] „würden zum Himmel schreien, wenn man sie nöthigen wollte ihrem Gatten zu folgen".

Aangaande het erf- en bezitrecht der vrouwen vóór den Islam zijn wij slecht onderricht.[9] Uit eene koranplaats,[10] in

1) Wellhausen l.l. 477. 2) Zapletal, 154.

3) Wellhausen l. l. 468 f. 4) Snouck Hurgronje, Mekka II, 113.

5) Zapletal 155, „Es kam öfters vor dass der Mann in einen fremden Stamm einheirathete und dort wohnte" 6) Zapletal l. l.

7) Snouck Hurgronje l. l.: „Das Gesetz berechtigt jede Gattin zu einer eigenen Wohnung". 8) L. l. 109.

9) Wellhausen l. l. 467, Nöldeke l. l. 153.

10) Sura 4, vs. 8: „de vrouwen moeten een deel hebben van hetgeen ouders en bloedverwanten nalaten".

welke bevolen wordt, dat de vrouwen medeërven, leiden velen af, dat eerst de Islam haar dit recht schonk. 't Kan echter natuurlijk even goed zijn, dat deze een oud recht overnam en continueerde. WILKEN [1] tracht te bewijzen, dat dit laatste het geval was. Hij merkt ook op, dat er vóór den Islam vrouwen met eigen vermogen waren. Dat kan niet ontkend worden. Chadidja b.v. deed vóór haar huwelijk met Mohammed groote zaken. NÖLDEKE [2] herinnert, dat na haar dood de profeet weer arm werd. „Haar geld kwam dus vermoedelijk aan hare broeders en hunne zonen". Is dat het geval geweest, dan bewijst het m. i. een oorspronkelijk matriarchaat. Immers in dien toestand alleen kwamen zulke gebruiken voor.

Pleit daarvoor, gelijk wij zagen, vrij wat, toch valt niet te ontkennen, dat zich voor het patriarchaat bij de vóór-mohammedaansche Arabieren minstens even veel laat aanvoeren. Zoo b. v. de omstandigheid, dat de getrouwde vrouw als bezit werd beschouwd, hetwelk iemand zich door koop had verworven, en dat dientengevolge ook kon worden geërfd door haar stiefzoon en hare zwagers. [3]

Inderdaad is het patriarchaat de latere en blijvende toestand geworden. Maar het heeft niet alleen geheerscht. Het is, gelijk overal, meester van het terrein geworden, en heeft het matriarchaat vernietigd. Van den beginne af echter is het zoo niet geweest. De boven bijgebrachte feiten kunnen niet worden geloochend; hunne beteekenis kan moeilijk verzwakt worden. In een gansch ander verband heeft WELLHAUSEN [4] opgemerkt, wat ook hier te pas komt: „die Herrschaft, das Hauptattribut der Gottheit, ist durchaus keine männliche Prärogative bei den Arabern". Verder, zegt hij, heeft W. R. SMITH overtuigend aangetoond, dat de begrippen heerschappij en moederschap in oud-Arabië dicht bij elkander liggen. „Die Mutter hielt dermaleinst die Familie zusammen!" Dit feit is bij de quaestie van bijzonder veel belang.

1) Het Matriarchaat 43—45 2) L 1 153.

3) ROB. SMITH, l l. 87, 268 WELLHAUSEN, l. l. 455.

4) Skizzen und Vorarbeiten III[1]. 180.

III.

Gaan wij nu tot Israël. Men beweert, dat bij dit volk voor eenige zelfstandigheid der vrouw nooit plaats was, aangezien de heerschappij van den man en vader er altijd veel te krachtig voor geweest is.

Ik geef toe, dat de toestand der Israëlietische vrouw in den historischen tijd, over welken wij het best kunnen oordeelen, een heel ondergeschikte was. De polygamie; de koop der echtgenoote door den man; de onthouding van schier alle rechten aan de vrouw, met name van scheidings-, bezit- en erfrecht; de verwaarloozing harer opvoeding in hare jeugd; hare achterstelling in den cultus — dat schijnt te pleiten voor de meening: bij Israël wijst alles op oud patriarchaat.

Toch is er eene keerzijde. De Joden beweren altijd, dat de vrouw bij hen in hooge eer is geweest. Die bewering klinkt velen als eene uiting van nationale ijdelheid; doch ze is niet uit de lucht gegrepen.[1] De Hebreeuwsche vrouw, als gekocht bezit schijnbaar geheel aan de willekeur van haren man prijsgegeven, heeft van oudsher een steun bij hare eigen familie, met name bij hare broeders, gevonden, die hare natuurlijke aangewezen wrekers waren, zoodra haar eenig onrecht of leed werd aangedaan.[2] Het verkeer der beide seksen was vrij en ongedwongen.[3] Ook kwam het voor, dat ondanks de mohar (koopprijs), bij het huwelijk de keus of het goedvinden van het meisje gevraagd werd,[4] zoodat trouwen uit inclinatie niet zeldzaam was.[5] Ofschoon van de opvolging uitgesloten, heeft toch de weduwe des overleden konings als koningin-moeder eene hooge positie en veel macht.[6] Zangeressen als DEBORA,[7] profetessen als HULDA[8] stonden in hoog aanzien. Joab wendde zich in verlegenheid tot eene wijze vrouw[9] en liet zich door eene andere overreden.[10]

Stellig blijkt de geringschatting der vrouw uit gezegden als van den Prediker[11]: „op duizend vrouwen vond ik geen ver-

1) ZAPLETAL 162. BENZINGER Arch. 141. 2) Gen 34: 31. 2 Sam. 13: 22, 28. 3) Gen. 29: 9 v. 1 Sam. 9: 11. 25: 23. 2 Kon. 4: 23 v. 4) Gen. 24: 57. 5) Gen. 29: 18. Richt. 14: 1–3. 1 Sam 10: 20. 6) 1 Kon. 2: 19. 2 Kon. 11: 3*b*, 7) Richt. 4: 8. 5: 12. 8) 2 Kon. 22: 14. 9) 2 Sam. 14: 2. 10) 2 Sam. 20: 16, 20. 11) 7: 28

standige"; uit het talmudische voorschrift: „men moet de vrouwen niet groeten"[1]; uit de leer van Genesis en van Jezus Sirach[2] dat door eene vrouw de zonde en de dood in de wereld zijn gekomen; uit de verwondering van Jezus' discipelen over het feit, dat hun Meester met eene vrouw sprak.[3] Daartegenover echter staat ook weer hooge waardeering: het gebod dat men vader en moeder moet eeren[4]; het alphabetisch loflied op de goede huisvrouw[5]; de vergelijking van Jahve's en Israels verbond met een echtverbond.[6] Soms komt de tegenspraak bij denzelfden schrijver voor. Op eene plaats[7] zegt Jezus Sirach, dat alle boosheid gering is vergeleken bij de slechtheid der vrouw. Elders echter prijst hij de mannen gelukkig, die goede vrouwen bezitten.[8] Ook in den Talmud vindt men verschillende beschouwingen op dit punt.[9]

Ik zoek de verklaring van de uiteenloopende beoordeeling der vrouw in het verschil van haar positie gedurende en na het matriarchaat. De man kan haar niet altijd zoo overheerscht hebben als later regel werd; er moet eene periode zijn voorafgegaan, wier invloed voorkomen heeft, dat zij zedelijk niet geheel te gronde is gegaan. Het oude moederrecht is ook in later eeuwen, toen het reeds lang opgehouden had te bestaan, nog een zegen gebleven.

Althans zoo stel ik het mij voor. Misschien zullen anderen de oplossing der moeilijkheid zoeken in de onderstelling, dat de macht der humaniteit en van den godsdienst allengs in dezen zich heeft doen gelden. Ik twijfel echter aan de juistheid dier verklaring, als ik zie, dat nog in de eeuw van Jezus, aan het einde van Israel's volksbestaan in Palestina, geringschatting der vrouwen voorkomt, terwijl daarentegen oudere stukken van groote waardeering getuigen.

Intusschen heeft mijne onderstelling slechts dan eenige kans op aannemelijkheid, indien inderdaad kan bewezen worden,

---

1) Zoo althans oordeelde Rabbi Samuel, vgl. STAPFER, La Palestine, 148.
2) S. 25: 23. 3) Joh. 4: 27. 4) Ex. 20: 12.
5) Spr. 31. 6) Hos. 1, e. e. 7) Sir. 25: 18.
8) Sir. 25: 8. 26: 1—4, 13—16.
9) Vgl. EDM. STAPFER, La Palestine p. 147, 148.

dat, ondanks de heerschappij van het vaderrecht in historische tijden, zich ook bij Israël nog residua van vroeger moederrecht laten terugvinden.

Het kan m. i. worden aangetoond; maar ik erken, dat niet al wat er voor bijgebracht wordt, even groote waarde heeft. Zoo schijnt mij het argument, door TH. NÖLDEKE [1] ten gunste van een oud-hebreeuwsch matriarchaat aan de uitdrukking אחתי כלה in het Hooglied [2] ontleend, zeer zwak toe. „Mijne zuster bruid" zegt de bruidegom telkens tot Sulamith. „Zou dat niet", vraagt N., „eene manier van spreken zijn, overgebleven uit dagen, toen nog de opvatting heerschte, dat een huwelijk met eene zuster wel geoorloofd was? Immers huwelijken met eene halve zuster, dochter van denzelfden vader, maar van eene andere moeder, kwamen overal onder het matriarchaat voor en zijn daaruit het best verklaarbaar". [3] — Ik geloof, dat de toespraak „mijne zuster bruid" niet aan zulk een huwelijk herinnert. [4] 't Is waar dat ook in Egypte geliefden elkander „broeder" en „zuster" noemden [5]; maar dit bewijst alleen, dat de titels daar evenzeer in gebruik waren, niet hoe ze verklaard moeten worden. Dat de erotische verklaring althans voor het Hooglied niet geldt, blijkt uit hetgeen de bruid tot haar minnaar zegt [6]: „och dat gij mijn broeder waart, dan zou ik u kunnen kussen, zonder dat men mij verachtte". Als dus b r o e d e r in den eigenlijken zin gebruikt wordt, staat de zaak in het Hooglied anders dan in Egypte, waar de naam in hetzelfde verband g e l i e f d e beteekent. Z u s t e r zal in de geciteerde uitdrukking *mijne zuster bruid* waarschijnlijk gebezigd zijn om groote innigheid van betrekking uit te drukken, zonder eenige herinnering aan vroegere huwelijken tusschen broers en zusters te bevatten.

Er is meer, dat men aanvoert en waarvan mij de bewijskracht voor een oud-israëlietisch matriarchaat twijfelachtig dunkt. Het erfrecht was, zooals wij het in den ouden tijd bij

---

1) L. l. 150. 2) 4 : 9, 10, 12. 5 : 1. 3) Zie beneden blz. 20.

4) NOWACK, Arch. I, 157 is van eene andere meening: „. . . die Ehe zwischen Halbgeschwistern, die einst, wie vielleicht aus der in Cant. sich findenden Redensart אחתי כלה zu schliessen, gar nicht selten vorkam." 5) ERMAN, l. l. 222.

6) Hoogl. 8 : 1.

Israël waarnemen, een uitsluitend manlijk erfrecht, volgens hetwelk de zoons erfden en de vaders de eenige erflaters waren. Waaruit blijkt nu, dat ook de moeders erflaatster geweest zijn? BENZINGER [1] herinnert aan het gezegde van Sara: „de zoon van deze slavin (Hagar) moet niet erven met mijn zoon". [2] Maar indien Sara over eigendom te beschikken had gehad en haar bezit *per se* aan haar zoon gekomen was volgens de ondersteIde „Vererbung gemäss der Abstammung von der Mutter", [3] zou zij dat niet hebben behoeven te zeggen, omdat het dan vanzelf sprak. Veel meer blijkt uit Sara's woorden, zooals ze luiden, dat de zonen van slavinnen en andere concubines in den regel medeërfden van den gemeenschappelijken vader. [4] Dientengevolge wijzen zij op toenmaals heerschend vaderrecht.

Het leviraats- of zwagershuwelijk bij Israël wordt ook zonder grond voor het matriarchaat aangevoerd. [5] Hierbij toch was het volstrekt niet om de zelfstandigheid der vrouw te doen, maar veel meer om handhaving van den naam en het bezit des overleden echtgenoots. [6]

Daarmee wordt echter niet door mij beweerd, dat alle sporen van matriarchaat in het O. T. zouden ontbreken. Ze zijn hier alleen niet zoo menigvuldig als bij de oude Arabieren, wat geen bevreemding wekt, wanneer wij bedenken, dat de literatuur, die oud-Israël naliet, gering is in vergelijking met de oud-arabische.

Zoo is 't b. v. best mogelijk, dat, indien wij meer gegevens hadden, wij zouden kunnen uitmaken, of de vrouwen, gelijk bij de Arabieren, [7] ook bij Israël oorspronkelijk eigen woningen hadden. [8] Er voor schijnt te pleiten het bericht, [9] dat Laban zich begaf „in de tent van Jacob, in de tent van Lea, in de tent van Rachel", ieder afzonderlijk vermeld. Daar

---

1) Arch. 134. HERZOG's RE³. V, 379. 2) Gen. 21 : 10. 3) BENZINGER Arch. 134.

4) NOWACK, Arch. I, 349: „Die Erbberechtigung der Söhne der Kebsweiber folgt aus Gen. 21 : 10; ohne ein solchs Recht wäre ja der Sara Furcht völlig unverständlich gewesen". Vgl. ZAPLETAL 163.

5) B. v. door BENZINGER, Arch 134, in overeenstemming met W. ROB. SMITH.

6) Deut. 25 : 6. NOWACK, Arch. I, 344. ZAPLETAL 172.

7) Zie boven blz. 11. 8) Gelijk ROB. SMITH, Kinship and mariage 168, meent.

9) Gen. 31 : 33.

echter bijgevoegd wordt, dat ook „de twee slavinnen" samen eene tent bewoonden, bewijst het afzonderlijk wonen der vrouwen in dit verband hare zelfstandigheid niet — wat echter gevolg van latere opvatting en redactie zou kunnen wezen. In Richteren [1] wordt Jaël's tent vermeld; doch daar er aanstonds bijgevoegd wordt, [2] dat zij de vrouw was van Heber den Keniet, is aan den tekst, zooals hij luidt, geen bewijs voor eene zelfstandige posite der nomadenvrouw te ontleenen, al pleit veel voor de onderstelling, dat dit een additament is, uit den lateren maatschappelijken toestand voortgesproten. [3] Of Genesis [4] leert, dat Sara een eigen tent had, is twijfelachtig, daar in den zin וַיְבִאֶהָ יִצְחָק הָאֹהֱלָה שָׂרָה אִמּוֹ [5] de twee laatste woorden grammatisch onvereenigbaar met האֹהלה zijn [6] en er dus oorspronkelijk misschien: „hij bracht haar in de tent" gestaan heeft.

De adoptie van kinderen eener slavin door hare meesteres, gelijk b. v. die van Bilha's zonen door Rachel, [7] behoort, volgens sommigen, [8] ook tot die „einzelne Züge der späteren Familie", die zich het best uit vroeger matriarchaat laten verklaren. Immers getuigt die adoptie van eene zoodanige zelfstandigheid der vrouw als met volstrekte afhankelijkheid van haren man onvereenigbaar schijnt. Nu beweert echter Stade, [9] dat „op de knieën van iemand baren" geen adoptie van het kind beteekende, daar het oorspronkelijk gezegd werd van de bevalling der vrouw op de knieën van haar man. Hij heeft dit echter meer vermoed dan bewezen. Het baren op de knieën van den echtgenoot komt in het O. T. nergens voor. Integendeel, in een anderen tekst van Genesis, [10] de eenige plaats waar de uitdrukking verder wordt aangetroffen,

1) 4 : 17. 2) Ook in het lied 5 : 24.

3) Nöldeke l. l 152: „gerade daraus, dass die Dichterin (sic!) dann den Namen des Mannes hinzufügt, sehen wir, wie nothwendig es (schon) damals erschien, eine Frau durch Angabe ihres Eheherrn zu bestimmen. 4) 24 : 67.

5) „Izaak bracht haar, t w. Rebekka, in de tent van zijne moeder Sara".

6) Ges.-Kautzsch,^{27}, § 127 f; Wellh. Comp. 30; Holzinger, Genesis, S. 171.

7) Gen. 30 : 3.

8) Nowack, Arch I, 153; Benzinger, Arch. 134; Herzog's RE^{3} V, 739.

9) ZAW, vi (1886), 144. 10) 50 : 23.

is het de overgrootvader (Jozef), op wiens knieën de zonen van Machir geboren worden. Nu meent STADE [1] „dass die Sitte, dass der Grossvater, bezw. in Josephs Falle der Urgrossvater, das neugeborene Kind auf seine Knie setzt, zur Voraussetzung hat, dass d e r V a t e r dies thut". Doch dit schijnt mij geen juiste redeneering. Het is veel eenvoudiger, ook hier aan adoptie te denken. Ondanks STADE's bestrijding van deze opvatting [2] heeft HOLZINGER ze in zijn commentaar te recht weer verdedigd en goed toegelicht: „Adoption durch Joseph heisst, dass Machir sich die Stellung eine Stammes wie Ephraim und Manasse erringt"; alleen is in den tekst eigenlijk niet van Machir, maar van Machir's zonen, d. i. onderstammen sprake. — Ik ging bij de bespreking van den tekst uit van de onderstelling dat ℌ* l. l. in orde is. Het is echter waarschijnlijk dat, gelijk KAUTZSCH en HOLZINGER meenen, de Sam. lezing *in (zijne) dagen* (בימי) veel juister is dan *op (zijne) knieën* (על־ברכי) en dat bedoeld is: de bene' Machir werden nog ten tijde van Jozef geboren, m. a. w. ook die stam en zijne onderdeelen zijn oud d. i. echt Jozefiedisch. In dat geval bewijst de tekst niets voor de beteekenis van het *op de knieën baren*, daar ze er niet in voorkomt.

Is de adoptie van kinderen der slavin door hare meesteres een teeken van de macht der vrouw, meer bepaald zie ik rest van matriarchaat in den steun, dien de gehuwde vrouw bij hare eigen familie vindt. [3] Niet de man is, ook in latere dagen, haar aangewezen beschermer, maar hare broeders moeten voor haar opkomen. [4] Dit noemt HOLZINGER [5] zeer goed „ihre Rechtssphäre". Zij is echter in strijd met het manlijk gezag, en daarom waarschijnlijk uit een anderen maatschappelijken toestand te verklaren.

Ook dat oudtijds de moeder den naam aan het kind gaf, niet de vader, verdient de aandacht. [6] Karakteristiek is b.v.

1) STADE l. l. 147. 2) L. l. S. 145. *) De Hebreeuwsche tekst.
3) Zie boven blz. 13. 4) STADE, GVI, I, 385. 5) Genesis 197.
6) BENZINGER, Arch. 150. MARTI, Das Buch Jesaja 76.

dat volgens de voorexilische oorkonde E * Sara, volgens de naexilische P ** Abraham den pasgeborene Izaäk noemt. Nog in Jesaja's tijd heerschte de oude gewoonte [1]; alleen wanneer de naam op hooger last (van Jahve) gegeven wordt, geschiedt het door profeten. [2] Het getal vóórexilische teksten ten bewijze der naamgeving door de moeder is zeer groot, [3] en daartegenover staan de naëxilische in P. † Dat in eene voorexilische oorkonde [4] de vader (Mozes), niet de moeder (Zippora), den naam aan hun zoon Gersom geeft, is geen uitzondering of tegenbewijs, maar daaruit te verklaren, dat dit kind buiten Israël, in Midian, geboren werd, waar de Israëlietische gewoonte niet gevolgd kon worden. De naamgeving van Salomo, [5] wordt door 𝔊 aan David toegeschreven: וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ שְׁלֹמֹה (hij noemde hem S.), maar 𝔐 †† heeft de juiste lezing: וַתִּקְרָא (zij noemde) bewaard, volgens welke Batseba den naam gaf.

Nu kan men echter vragen: al gaf oudtijds de moeder den naam aan het kind, wat bewijst dat voor het oorspronkelijk moederrecht? De moeder staat immers het kind veel nader dan de vader, [6] m. a. w. de naamgeving door de moeder is de natuurlijke. Maar hoe komt het dan, vraag ik, dat de moeder den naam niet is blijven geven? dat men later opzettelijk de teksten in den vaderrechtelijken zin wijzigde? dat elders, b.v. bij de Midianieten, zich deze natuurwet niet gelden liet?

Een nieuw en sterk argument voor het matriarchaat bij Israël is het later ook nog voorkomende huwelijk tusschen broeder en zuster van één vader, maar van verschillende moeders. Dit moet dagteekenen uit een tijd, toen nog alleen „het

*) Gen. 21 : 6, vgl. WELLHAUSEN, Comp. 18: „Die für den Elohisten angesprochenen Stücke sind Gen. 20, 21, 22, mit Ausnahme der zu Q (i. e P) gehörigen Reste 21, 2b - 5".

**) Gen. 21 : 3.

1) Jes. 7 : 14.

2) Vgl. Jes. 8 : 3. Hoz. 1 : 4, 6, 9.

3) Gen. 4 : 1. 19 : 37. 29 : 32—35. 30 6, 8. 35 : 18. 38 . 29 v. Richt. 13 : 24. I Sam. 1 : 20, 21. 4 : 21.

†) Gen. 16 : 15. 17 : 19.

4) Ex. 2 : 22.

5) 2 Sam. 12 : 24.

††) De Masoretische tekst.

6) Zoo NÖLDEKE 1.1, 150. ZAPLETAL 169.

moederlijke bloed verwantschap tot stand bracht, niet het vaderlijke", [1] m. a. w. uit den tijd van het matriarchaat.

De oud-israëlietische literatuur is in dit éene opzicht rijker aan feiten dan de oud-arabische, waarin wel misschien een enkel voorbeeld is te vinden van het huwelijk met eene halve zuster van vaderszijde, [2] maar waaruit niet blijkt, dat het huwelijk met eene halve zuster van moederszijde of met een volle zuster ongeoorloofd was. [3] Uit het O. T. blijkt dit laatste wel, gelijk wij zien zullen. Al heb ik boven [4] in het licht gesteld, waarom in deze quaestie de uitdrukking van het Hooglied *mijne zuster bruid* niet mag aangevoerd worden, daarom ontken ik toch niet de beteekenis van plaatsen met meer bewijskracht.

Allereerst het verhaal, volgens hetwelk Abraham tot koning Abimelech van Sara zeide: „zij is mijne vrouw, maar tevens mijne zuster, slechts niet van moeders zijde" — van vaders zijde dus wel. [5] Stel zelfs dat dit een leugen was, dan kan hij toch slechts Abraham op de lippen zijn gelegd in eene maatschappij (de israëlietisch-koninklijke) waarin zulke huwelijken mogelijk waren en nog sporadisch voorkwamen. En dat er zoo bepaald wordt bijgevoegd: אַךְ לֹא בַת־אִמִּי *(slechts niet van moederszijde)* wijst er bovendien op, dat een huwelijk tusschen een broeder en zuster van éene moeder in diezelfde maatschappij onmogelijk of althans onbehoorlijk geacht werdt.

Ook het gezegde van Thamar na hare verkrachting tot Amnon: דַּבֶּר־נָא אֶל־הַמֶּלֶךְ כִּי לֹא יִמְנָעֵנִי מִמֶּךָּ d. i. „spreek er over tot den koning, want hij zal mij u niet onthouden", [6] pleit voor de onderstelling, dat in David's tijd dergelijke huwelijken goedgekeurd werden en geoorloofd waren. [7] Immers het is niet denkbaar, dat Thamar Amnon den voorslag om haar te trouwen deed, als hij onuitvoerbaar of met alle zeden en gebruiken in strijd was. Ten einde aan de consequentie te ontkomen, heeft men allerlei uitvluchten gereed: dat Thamar er

1) ZAPLETAL, 167. 2) ROB. SMITH, Kinship and marriage, 163.
3) Vgl. de bedenkingen van WELLHAUSEN, l.l. 441 en ZAPLETAL, 154.
4) Blz. 15. 5) Gen. 20 : 12. 6) 2 Sam. 13 : 13b.
7) ZAPLETAL, 166 beweert het tegendeel zonder grond.

eigenlijk niets van meende, dat zij 't slechts zei om tijd te winnen, enz. Doch LÖHR en H. PRESERVED SMITH hebben in hunne commentaren de ongerijmdheid en het onbeteekenende van die objecties duidelijk aangetoond. „It is impossible," schrijft laatstgenoemde, „to suppose that this is a subterfuge, an attempt to gain time. It must have plausibility, even if it were only that".

Een derde getuigenis voor het huwelijk met eene zuster van vaders zijde is dit. EZECHIËL[1] klaagt aangaande den voorexilischen tijd: „men verkrachtte toen zijne zuster, de dochter zijns vaders". Zoo signaleert de profeet op zijn standpunt een huwelijk, dat, uit het matriarchaat voortgevloeid, nog lang in Israël bleef voortbestaan. Merkwaardig is de bijvoeging: *de dochter zijns vaders*, ten bewijze dat huwelijken met eene dochter der eigen moeder niet voorkwamen. De latere tijd keurde dat trouwen van halve broeders en zusters af; EZECHIËL en met hem de jongere wetgevers, in het boek Deuteronomium[2] en in Leviticus[3] verbieden het. In de oudere wetten wordt daaromtrent niets gezegd. Ook de aangehaalde tekst uit Deuteronomium is van den naëxilischen P. *

Er is nog iets, dat, evenals bij de oude Arabieren, bij de Hebreeën op oorspronkelijk matriarchaat wijst: het is de rol, welke de broeders der bruid, die uit dezelfde moeder als zij geboren zijn, bij hare verloving en bruiloft vervulden. In het verhaal van Dina's voorgenomen huwelijk met Hamor komen Jacob's zonen tusschenbeide, zeggende: „wij kunnen dit niet toestaan, wij mogen onze zuster niet aan een onbesnedene geven".[4] „Jacobs zonen" zijn hier speciaal Simeon en Levi,[5] die met name „broeders van Dina" heeten om de gemeenschappelijke moeder Lea: zij doen daarna den aanval en nemen Dina weer mee.[6]

Desgelijks wordt in het Hooglied (8 : 8) door de broeders van Sulamit overlegd, hoe met haar te handelen:

Wij hebben een jonge zuster,......
Wat zullen wij met haar doen?

1) 22 : 11b. 2) 27 : 22. 3) 18 : 9, 11.

*) STEUERNAGEL, Deut und Josua, 98

4) Gen 34 : 14. 5) Gen. 34 : 25. 6) Gen. 34 : 26

Plastisch wordt dit broederrecht geschetst ter gelegenheid van de onderhandeling over het huwelijk van Rebekka en Izaäk.[1] Hierbij treden bijna uitsluitend de moeder en de broeder der bruid op.[2] Wij vernemen, dat Rebekka, na de ontmoeting met den door Abraham gezonden dienstknecht, naar „het huis harer moeder" liep, om te berichten, wat er gebeurd was. Daar neemt aanstonds Laban, de broeder, de leiding in handen. Hij beslist, dat het huwelijk zal plaats hebben, hij aanvaardt de geschenken, hij vraagt om uitstel — hij met de moeder. De vader, Bethuel, brengt al heel weinig in. Daarom onderstellen sommigen,[3] dat hij niet meer in leven was. Doch dit is onaannemelijk, daar hij toch eens het woord voert, zij het ook om den zoon te secondeeren.[4] Zij, die hem dood wanen, stellen nu, omdat de man haast figurant is en hun hinderlijk, voor, Bethuel uit den tekst te schrappen. Alzoo de nieuwe vertaling, die zijn naam weglaat en eenvoudig leest: „Toen antwoordde Laban". Doch daarmee strooken niet de aanstonds volgende meervouden: „wij kunnen kwaad noch goed tot u spreken", en: „zoodra de slaaf hunne woorden hoorde". HOLZINGER, die begrijpt, dat een tweetal noodig is, laat Laban en Milka (de moeder) hier het woord voeren; doch ook die wijziging schijnt mij willekeurig. Ik blijf dus van oordeel, dat de broeder van Rebekka tijdens het leven en in het bijzijn van den vader de bruid wegschenkt. In het vervolg en slot van het verhaal is verder ook slechts van hem en andere broeders sprake. „Zij lieten hunne zuster gaan en gaven haar als afscheidsgroet mede: zuster, word de stammoeder van tienduizenden". DILLMANN erkent het optreden des (en der) broeders, maar voegt er bij: „die Sitte war Folge der Polygamie". Ik heb boven,[5] bij de bespreking van hetzelfde gebruik in Arabië, reeds aangewezen, dat dit de juiste verklaring niet kan zijn, aangezien de polygamie het *vaderlijk* gezag onderstelt. Rest dus slechts de verklaring van dit broederrecht uit het moederrecht. De broeder derzelfde moeder

1) Gen. 23 2) Vgl. WILKEN, Ind. Gids, 2de Jaargang II, 246.

3) B. v. HOLZINGER en onze nieuwe vertalers des O. T

4) Vs 50 „Toen antwoordden Laban en Bethuel"; de vader wordt in de tweede plaats genoemd. 5) Blz. 11.

was *zeker* verwant, de vader niet. Daarom geschiedde het zooals het in dit verhaal geschetst wordt.

Ten slotte zij nog opgemerkt [1], dat de plicht der bloedwraak [2] vooral op de familie van moederszijde rustte blijkens het woord van Gideon tot Zeba en Salmuna: „hadt gij mijne broeders, de zonen mijner moeder, in het leven gelaten, ik zou u niet dooden”. [3] Ook heetten de zonen van ééne moeder broeders *κ. ε.*, broeders in den vollen zin des woord. Zoo Jozef en Benjamin, [4] Simeon en Levi. [5] Abimelech wordt door „de broeders zijner moeder” gesteund, [6] terwijl hij zijne broeders van vaderswege doodt. [7]

Alles samengenomen, acht ik dus de hypothese van het matriarchaat bij Israël in overouden tijd waarschijnlijk. Overvloedig zijn de residua niet. Ook staat er zoo veel patriarchaat uit lateren tijd tegenover, dat de sporen van het moederrecht moeilijk te vinden zijn. Toch acht ik ze aanwezig en van dien aard, dat ze ons nog eenige verschijnselen verklaren, wier beteekenis anders zeer duister blijft.

Amsterdam, 1902. J. C. MATTHES.

---

1) Vgl. WILKEN, Het matriarchaat 29. 2) Vgl. Dt. 19: 12.
3) Richt. 8: 19.
4) Gen. 42: 38 (zijn, d. i. Benjamin's broeder is dood). 43: 29. 44: 20.
5) Gen. 49: 3. 6) Richt. 9: 1—3. 7) Richt. 9: 5.